

MUZEJ INDUSTRIJE ŠEŠIRA: ULOGA ZAJEDNICE

SÉRGIO LIRA □ Sveučilište *Fernando Pessoa*, Portugal

Za vrijeme našega prvog odlaska na teren, u preliminarnim razgovorima s bivšim radnicima odmah smo prepoznali njihov osjećaj gubitka. U gotovo svim razgovorima s njima osjećalo se žaljenje zbog zatvaranja tvornice. Dok smo slušali bivše radnike i njihove rođake kako spontano iznose svoje dobre (i loše) dojmove, uspomene i sjećanja, ubrzo nam je postalo jasno da je upravo ukorijenjenost u zajednicu glavni preduvjet za izgradnju respektabilnog muzeja.

UVOD. Ideja o Muzeju šešira pojavila se 1990-ih godina, no tek u idućem desetljeću njezina realizacija prelazi u nadležnost uprave grada S. João da Madeira. Kao voditelj znanstvenog projekta tog muzeja, od samoga smo početka isticali potrebu uključivanja zajednice u projekt. Tradicija izrade šešira u S. João da Madeiri počela je u ranom 19. st. i trajala je sve do sredine 20. st., kada se postupno ugasila: u tom dugom razdoblju gotovo su svi stanovnici toga gradića (ili barem neki članovi pojedinih obitelji) bili na neki način povezani s industrijom šešira. Do sredine 19. st. šešire je proizvodilo 15 tamošnjih tvornica, a nekoliko desetljeća kasnije ta industrija postaje najvažnija ekonomska aktivnost u regiji (Amaral, 1967: 134), s ukupnom godišnjom proizvodnjom većom od 200 000 šešira. Izgrađena 1914., Empresa Industrial Chapeleira bila je jedna od najvažnijih industrijskih jedinica u S. João da Madeiri i bila je primjer drugim tvornicama.

Najmodernije strojeve (Martins i Teixeira, 1944: 93) odabirao je vlasnik (António José de Oliveira Júnior). Značenje spomenute tvornice postaje očitim u nedavnoj povijesti gradića S. João da Madeira: budući da je u njoj bilo zaposleno nekoliko naraštaja lokalnih stanovnika, tvornica je funkcionirala kao svojevrsan "barometar" ekonomskih uvjeta populacije. Zatvorena je tek 1995., i to zbog tržišnih ograničenja (dakle, na državnoj razini). Zbog svega toga odluka da se Muzej šešira u S. João da Madeiri smjesti upravo u zgradi te tvornice bila je sasvim razložna.

Za vrijeme našega prvog odlaska na teren, u preliminarnim razgovorima s bivšim radnicima odmah smo prepoznali njihov osjećaj gubitka. U gotovo svim razgovorima s njima osjećalo se žaljenje zbog zatvaranja tvornice. Dok smo slušali bivše radnike i njihove rođake kako spontano iznose svoje dobre (i loše) dojmove, uspomene i sjećanja, ubrzo nam je postalo jasno da je upravo ukorijenjenost u zajednicu glavni preduvjet za izgradnju respektabilnog muzeja. Nadalje, željeli smo podržati ideju da unutar muzejskog diskursa treba predstaviti socioekonomske promjene koje su dovele do zatvaranja te tvornice. Kako navodi Price (2006: 118), *najbolje interpretacije industrije (...) prihvaćaju mjesto industrije u njegovu širem kontekstu i vode računa o socioekonomskim promjenama koje su dovele do preo-*

brazbe industrije u industrijsku baštinu.

Projekt Muzeja šešira inicijalno je podijeljen na tri dijela: 1. muzeološki program, 2. arhitektonski projekt i 3. antropološko istraživanje. Za vrijeme realizacije projekta osobita se pozornost pridavala koordinaciji tih triju područja kako bi se očuvala koherentnost cjeline.

Treće područje, koje smo smatrali ključnim, obuhvaćalo je četiri glavna zadatka: a) prikupljanje znatnog broja intervjuva s bivšim akterima industrije šešira (među ostalima, s radnicima i vlasnicima); b) prikupljanje audio-snimaka i vizualnih svjedočanstava ("zvukova" industrije snimljenih u aktivnim tvornicama, fotografija osoba koje su na neki način bile povezane s industrijom, njihovih kuća, predmeta i simboličkih mjesta); c) analizu sadržaja svekolikoga prikupljenog materijala i d) izradu inventara cjelokupne unaprijed dostupne materijalne kulture te identifikaciju osnovnih predmeta koji nisu bili u posjedu Gradskog vijeća.

U tekstu koji slijedi predstaviti ćemo metodologiju i rezultate antropološkog istraživanja koje je omogućilo osnivanje Muzeja.

METODOLOGIJA I (NEKI) REZULTATI

Jedan od glavnih ciljeva našeg djelovanja bilo je očuvati (i ojačati) "osjećaj pripadnosti" koji je zajednica gajila prema ideji muzeja. Budući da su upravo članovi zajednice ujedno bili vlasnici materijalnih predmeta (i s njima povezanih podataka), kao i "izvori" nematerijalne baštine, uspjeh u prikupljanju materijalnih i nematerijalnih dokaza vezanih za industriju šešira uvelike je ovisio upravo o uključivanju zajednice u projekt. Proces prikupljanja materijalnih predmeta i nematerijalne baštine iziskivao je vrijeme, specijalizirana znanja i vještine te, dakako, povjerenje zajednice. Budući da smo projekt od samog početka razvijali s tim zadacima na umu, imali smo dovoljno vremena. U specijaliziranom radu sudjelovali su brojni studenti antropologije koji su na završnoj godini dodiplomskog studija slušali moj predmet Muzejski studiji; povjerenje zajednice stekli smo pažljivim prethodnim kontaktima i preliminarnim intervjuima te (najvećim dijelom) zahvaljujući intervencijama Méssia Trindade, bivšega tvorničkog radnika koji je sav

svoj radni vijek (započet u dobi od deset godina) proveo u istoj tvornici. Dobro upoznat sa svim industrijskim procesima i povezan s gotovo svim bivšim radnicima, gospodin Trindade bio nam je od neprocjenjive pomoći i upoznao nas s nekima od naših najvažnijih sugovornika.

Usmeni podaci prikupljeni su uz pomoć polustrukturiranih intervjua koje su unaprijed pripremili koordinatori projekta. Svi su intervjui snimljeni visokokvalitetnom digitalnom opremom: rezultat je opsežna zbirka svjedočanstava (stotinjak sati audiozapisa i videosnimaka). Naši sugovornici pretežito su bili nekadašnji zaposlenici u industriji, ali i vlasnici tvornica (ili njihovi potomci). Dio terenskog rada proveden je i na trgovačkom području, gdje smo posjetili sve prodavaonice šešira koje su imale bilo kakvu vezu sa S. Joãom da Madeirom (i tvornicom Empresa Industrial Chapeleira). Zatražili smo pristup njihovim arhivima i razgovarali s vlasnicima ako su oni bili dovoljno stari da se barem donekle sjećaju "zlatnog doba" proizvodnje šešira u S. Joãu da Madeiri.

U intervjui su se spominjale i uspomene na privatne živote, krajobraze, mjesta i obitelji, što nam je omogućilo da zabilježimo i najširi sociološki okvir industrije šešira koji je bilo moguće zabilježiti. Snimke intervjua povezane su s fotografijama sudionika nekadašnjega industrijskog miljea i uvjeta u kojima danas žive (Lemos, 2003.).

Velik broj intervjua kasnije je tematski organiziran i podijeljen u kategorije prema dijelovima industrijskog lanca koji se spominju, pojedinačnim iskustvima, simboličkim značenjima te osobnim doživljajima i emocijama itd. Ta vrsta organizacije omogućila je detaljno istraživanje znatnog broja pojedinih aspekata industrijskog procesa, kao i pripadajućega ljudskog faktora. Neka od prikupljenih svjedočanstava sadržavaju vrlo precizne opise industrije, dok druga na dramatičan način progovaraju o ljudskom trpljenju. Količina prikupljenih informacija bila je golema: bili smo sigurni da će poslužiti za buduća istraživanja koja će nadilaziti naše tadašnje mogućnosti. Sav prikupljeni materijal (u izvornom obliku i tematski organiziran) pohranjen je u muzejski arhiv, gdje stoji na raspolaganju budućim istraživačima za lokalna i druga istraživanja (pristupom muzejskom sustavu inventara) (Lira, 2002a; Lira, 2002b; Lira, 2003a i Lira, 2003b).

Osim kao izvor znanja o industriji šešira (za konceptualizaciju muzejskog plana), spomenuti su intervjui poslužili i za izradu svih legendi i tekstova na izložbi. I grupni natpisi i oni za pojedinačne izložke (Serrell, 1996.) nastali su na temelju citata iz intervjua: na taj se način bivši radnici te industrije "izravno" obraćaju posjetiteljima, objašnjavajući im kako se upotrebljavaju pojedini alati i dijelovi strojeva te na koji se način izrađuju određeni dijelovi šešira. To su njihove izvorne riječi, njihove rečenice, način na koji oni doživljavaju i objašnjavaju svoje nekadašnje radne živote.

Poveznica između ljudskih uspomena, materijalnih predmeta i dokumenata bila je nužna za stvaranje ambijenta kakav smo željeli. No jedno je i dalje nedostajalo

– zvukovi. Svaka je industrija obično bučna; to vrijedi i za industriju šešira. Kako bismo rekonstruirali zvučno ozračje tvornice šešira, uz pomoć visokokvalitetnih uređaja za digitalne zapise i specijaliziranih mikrofona snimili smo mnoštvo pojedinačnih zvukova, osobito onih koji su karakteristični za pojedine strojeve. Kombiniranjem i sintetiziranjem snimljenih zvukova iz tako prikupljenog arhiva mogli smo simulirati bučnu atmosferu tvornice. Prije službenog otvorenja pozvali smo nekoliko obitelji u muzej da bismo testirali rezultate: razveselilo nas je kad je jedna oprezna majka naglo uhvatila svoju kćer za ruku uzviknuvši: "Pazi! Strojevi rade!" (Strojevi, naravno, nisu radili.)

Materijalna kultura vezana za Muzej šešira još je jedno temeljno područje za koje je bila ključna intervencija zajednice. Od samog početka muzejskog projekta računali smo na brojne materijalne objekte u vlasništvu Gradskog vijeća (uglavnom na velik broj tvorničkih strojeva koji su, uz manje iznimke, omogućili rekonstrukciju proizvodnog lanca). Uz nešto komplementarnih dodataka i donacija uspjeli smo stvoriti vrlo prikladnu zbirku materijalnih predmeta nužnih da bi se objasnio proces izrade šešira. Zbirka obuhvaća strojeve, pribor iz kemijskog laboratorija, alate i sirovine (krzno, gumbe, vrpce, konce, etikete), kao i namještaj iz ureda te stolove iz ateljea radnika. Svi ti predmeti omogućili su da se proizvodni proces nužan za izradu šešira, od krzna do finalnog proizvoda, relativno detaljno predstavi. Međutim, skupina predmeta sama po sebi ne čini muzejski postav: osim što je bila nepotpuna, nedostajala joj je koherentna organizacija, kao i popratne informacije (što je bio glavni problem).

Za rješavanje spomenutog problema, na raspolaganju su nam bila sljedeća dva rješenja.

A) Među materijalima koje je izvorno otkupilo Gradsko vijeće bilo je mnoštvo pisanih dokumenata koje, zbog nedostatka reda i usustavljene organizacije ipak nismo mogli smatrati zbirkom. Nakon preliminarnog pregleda inventara izdvojeni su određeni tipovi dokumenata poput službenih dokumenata tvorničke administracije, pisama koja oslikavaju trgovačke odnose između dobavljača i klijenata, osobnih medicinskih kartona bivših radnika, dokumenata o odnosima s osiguravajućim tvrtkama, bankovnih i pravnih dokumenata te osobnih bilježaka.

O prodaji i prodajnim strategijama svjedoče reklamni plakati, katalogi i popisi domaćih i inozemnih klijenata. U početku se nametnula potreba organiziranja te dokumentacije, pa je priređen detaljan inventar. To je bio preliminarni, ali ključni korak za kasnije korištenje te vrste informacija za izradu plana izložbe. Među nekoliko zbirki dokumenata nalazi se velik broj reklamnih razglednica i oglasa kojima se Empresa Industrial de Chapelaria koristila kako bi istaknula kvalitetu svojih proizvoda. U lokalnim tiskovinama iz sredine 20. st. pronađen je i znatan broj članaka i vijesti o lokalnim tvornicama šešira te marketinški materijal osmišljen s ciljem kreiranja mentalne slike o šeširu kao neizostavnom odjevnom

Usmeni podaci prikupljeni su uz pomoć polustrukturiranih intervjua koje su unaprijed pripremili koordinatori projekta. Svi su intervjui snimljeni visokokvalitetnom digitalnom opremom: rezultat je opsežna zbirka svjedočanstava (stotinjak sati audiozapisa i videosnimaka). Naši sugovornici pretežito su bili nekadašnji zaposlenici u industriji, ali i vlasnici tvornica (ili njihovi potomci). Dio terenskog rada proveden je i na trgovačkom području, gdje smo posjetili sve prodavaonice šešira koje su imale bilo kakvu vezu sa S. Joãom da Madeirom (i tvornicom Empresa Industrial Chapeleira). Zatražili smo pristup njihovim arhivima i razgovarali s vlasnicima ako su oni bili dovoljno stari da se barem donekle sjećaju "zlatnog doba" proizvodnje šešira u S. Joãu da Madeiri.

To ne znači da je Muzej industrije šešira namijenjen isključivo lokalnom stanovništvu; naprotiv, lokalno stanovništvo stvorilo ga je za sebe i za druge. Vjerujemo da je to jedini način na koji ta vrsta muzeja može preživjeti. Ako ta povezanost nestane, odnosno ako zajednica počne osjećati da im Muzej više ne pripada, on će postati mrtav muzej: zamrznut u vremenu, bez pulsa i od slabe ili nikakve koristi za zajednicu.

predmetu. Važan izvor dokumentacijskih informacija jest i zbirka starih fotografija, od kojih neke tematiziraju rad u tvornici, a neke lokalni život stanovnika. One nisu u vlasništvu Muzeja, no u određenim smo ih prilikama, zahvaljujući autorizaciji njihovih stvarnih vlasnika, mogli upotrijebiti kao dio izložbe. Nabavljanje takvih fotografija rezultat je jednog od istraživačkih postupaka poduzetih tijekom stvaranja muzejskog projekta koji je obuhvaćao sustavno prikupljanje fotografija bivših radnika i prostora u kojima su živjeli. Naš je zadatak bio povezati golemu količinu dokumentacijskih informacija s materijalnim predmetima koji su činili izvornu muzejsku zbirku.

B) Ponovno smo zatražili pomoć i potporu zajednice. Neki od naših sugovornika surađivali su s nama i u pripremi materijalnih predmeta za izložbu (strojeva, alata, dijelova šešira, sirovina), dajući nam vrijedne informacije o svakome od njih. Katkad su, primjerice, pojedine predmete čak i prepoznavali kao alat koji je pripadao određenoj osobi; tu bismo osobu (susjeda, prijatelja, bivšeg kolegu) potom zamolili da dođe u Muzej i ispriča nam nešto o tom predmetu. Neki su strojevi identificirani kao "stroj (ime osobe)" na kojemu je (ili s kojim je) ta osoba radila oko 10 ili 20 godina. Ta vrsta intenzivnog angažmana zajednice bila je nužna za stvaranje prave "muzejske zbirke" i pomogla nam je uspostaviti snažnu poveznicu između Muzeja i zajednice i prije nego što je Muzej otvoren za javnost. Na dan službenog otvorenja mnoštvo stanovnika, uglavnom lokalnih, preplavilo je prostorije Muzeja onemogućujući bilo kakav pravi posjet; lokalni su stanovnici jedni drugima objašnjavali izložke i svoju ulogu u pripremi izložbe. Bivši radnici te tvornice u nju su tada ušli prvi put nakon deset ili petnaest godina te su, preplavljeni uspomnama što ih je zgrada u njima izazvala, bili vrlo emocionalni.

Zaključak. Od samog početka bilo nam je jasno da Muzej industrije šešira nećemo moći napraviti bez uključivanja zajednice u taj projekt – to je bila i konceptualna odluka i praktična činjenica. Međutim, u ranim fazama projekta još nismo bili posve svjesni presudne važnosti koju će zajednica imati za taj proces. Prvi koraci i preliminarni terenski rad omogućili su sveobuhvatno razumijevanje temeljne uloge industrije šešira u S. João da Madeiri i jasno pokazali da čak i pola stoljeća nakon što je dosegnula vrhunac, industrija šešira i dalje ima (snažan) utjecaj na taj gradić. Sjećanja i uspomene bili su "rasuti" posvuda: bilo je dovoljno ući u kafić i spomenuti riječ šešir, i istog bi trenutka netko započeo zanimljiv razgovor o osobnim iskustvima, obiteljskim vezama itd. S metodološkog stajališta, to se doimalo obećavajućim, ali i složenim: kako na koherentan način upotrijebiti takve izvore informacija? Na koji bismo način mogli sustavno prikupljati taj nematerijalni materijal? Morali smo donijeti određene odluke i napraviti odabir.

Odlučili smo se za kombinirani pristup: kontaktirali smo sve bivše zaposlenike u industriji, napose one koji su radili u tvornici Empresa Industrial de Chapelaria; istodobno smo od onih koje smo na taj način uključili u

projekt prikupljali osobne kontakte i bilježili prijedloge. Rezultat je bila široka mreža kontakata i duboko ukorijenjena poveznica sa zajednicom: zajednica je vjerovala "muzeju" (i muzejskom timu, iako su ga činili "autsajderi") i prihvatila je projekt uz vrlo malo protivljenja ili razilaženja. Rezultat je muzej koji doista pripada zajednici i u kojemu se ljudi osjećaju "kao kod kuće". To ne znači da je Muzej industrije šešira namijenjen isključivo lokalnom stanovništvu; naprotiv, lokalno stanovništvo stvorilo ga je za sebe i za druge. Vjerujemo da je to jedini način na koji ta vrsta muzeja može preživjeti. Ako ta povezanost nestane, odnosno ako zajednica počne osjećati da im Muzej više ne pripada, on će postati mrtav muzej: zamrznut u vremenu, bez pulsa i od slabe ili nikakve koristi za zajednicu.

SERGIO LIRA

Magistrirao je srednjovjekovnu povijest na Sveučilištu u Lisabonu, a doktorirao muzejske studije na Sveučilištu Leicester u Ujedinjenom Kraljevstvu. Profesor je na Sveučilištu Fernando Pessoa u Portu, a od 2007. godine član je izvršnog odbora Green Lines Instituta za održivi razvoj sa sjedištem u Portugalu. Radi kao predavač, konzultant i promotor ekomuzeja i nove muzeologije.

LITERATURA

1. Amaral, J. A. F. S. 1967. *Subsídios para a História da Indústria da Chapelaria em S. João da Madeira*. Porto.
2. Lemos, A. 2003. "Da fábrica á casa; do trabalhador á pessoa". U: *Do Projecto às Coleções*. S. João da Madeira, Câmara Municipal de S. João da Madeira.
3. Lira, S. 2002a. "A conceptual approach for non-material heritage: the case of the Hat Industry". U: *Actas da Conferência Mundial do CIDOC*. Porto Alegre, CIDOC Brasil.
4. Lira, S. 2002b. "O Museu da Indústria de Chapelaria de S. João da Madeira". U: *Actas do Colóquio de Museologia Industrial. Reversão e Musealização de espaços industriais*. Porto, Museu da Indústria, str. 79-88.
5. Lira, S. 2003a. "Document Management and Information System at the Hat Industry Museum: using the CIDOC's CRM" (neobjavljeni rad). U: *Actas da Conferência Mundial do CIDOC*. St. Petersburg.
6. Lira, S. 2003b. "Museu da Indústria de Chapelaria de S. João da Madeira – Plano Museológico". U: *Actas das I Jornadas de Museologia de S. João da Madeira*. S. João da Madeira, Câmara Municipal de S. João da Madeira.
7. Martins, M. R., Teixeira, J. S. 1944. *Monografia de S. João da Madeira*. Porto.
8. Price, J. 2006. "Interpreting Industrial Heritage". U: Alison Hems, Marion Blokey (ur.). 2006. *Heritage Interpretation*. Abingdon, Routledge, str. 111-122.
9. Serrell, B. 1996. *Exhibit Labels. An Interpretive Approach*. London, Altamira Press.

Izvorno objavljeno u / This publication was originally published in:

Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities, Sexal, Portugal, 19-21 September; Edited by Sérgio Lira, Rogério Amoêda, Cristina Pinheiro, Green Lines Institute for Sustainable Development; Peter Davis, Michelle Stefano, Gerard Corsane, International Centre for Cultural and Heritage Studies – Newcastle University, 2012, str.187-194.

Zahvaljujemo autoru, gospodinu SÉRGIU LIRI na dozvoli za objavu priloga u našem časopisu Informatica Museologica.

Prijevod s engleskog jezika: Nada Kujundžić